

TEREI GYÖRGY

Mi volt a főváros területén az Árpád-korban?

Régészeti kutatások Dél-Buda és a Csepel-sziget északi részén fekvő Árpád-kori falvainkban

„A régészet olyan, mint egy több ezer darabos puzzle, csak a különbség az, hogy nem tudjuk, hogy milyen képet kell a kis darabokból összeállítani.” Az idézet gyakran elhangzik, amikor a régész munkáját próbáljuk érzékeltetni, és nagyon jól mutatja be a fővárosunk déli részének Árpád-kori kutatásait. Az elmúlt 60-80 év sok kis részletéhez az elmúlt időszakban számos újabb apró puzzle-darabot tudtunk hozzátenni: van, ami illeszkedett a többihez, és van, ami várja azt a darabot, ami összekapcsolja a többivel.

Annak ellenére, hogy a Budapesti Történeti Múzeum és jogelődjei több mint egy évszázada kutatja a főváros régészeti emlékeit, még mindig kevés információval rendelkezünk a Budapest területén fekvő Árpád-kori falvakról. Ennek legfőbb oka, hogy nagy kiterjedésű feltárást csak néhány alkalommal lehetett végezni, a legtöbb információ kisebb ásatásokból és megfigyelésekből származik. A 80-as évek elején jelent meg Irásné Melis Katalin összefoglaló munkája a pesti oldalról,¹ Bár az elmúlt másfél évtizedben ezen a területen elvégzett nagyszámú terepi munka eredményeként újabb és újabb adatok láttak napvilágot. A terület kutatójának Kovács Eszter kollégánk, tragikusan korai halála miatt sajnos nem történhetett meg az összegyűjtött adatok közzététele.

A budai oldallal más a helyzet. Összefoglaló munka ugyan még erről sem született, de az egyes Árpád-kori települések régészeti kutatásáról több jelentés is olvasható.² Közülük is kiemelendő Kána falu feltárása, de ebben az esetben szerencsés helyzetben voltunk, hiszen lehetőségünk nyílt nagy területen kutatni.³

Az elmúlt 15 évben alkalmam volt Dél-Budán ásatásokat, régészeti megfigyeléseket végezni, mint a terület középkori régészeti munkájáért felelős munkatársa. Ennek során számtalan új „információmorzsa” látott napvilágot. Jelen munkámban az elmúlt másfél évtized megfigyeléseit szeretném összegezni, de röviden érintem a régebbi kutatásaimat is. Elsősorban az Árpád-kori falvainkkal kapcsolatos új adatokat szeretném ismertetni, amelyek a vizsgált területen kerültek elő.⁴

¹ IRÁSNÉ MELIS 1983.

² NAGY 1958; IRÁSNÉ MELIS 1991a; ALTMANN 1973.

³ TEREI 2004; TEREI 2006; TEREI 2010; VARGHA 2012.

⁴ A történeti adatok feldolgozásával jobban állunk. A terület Györffy György Árpád-kori topográfiájában is szerepel, de Pest és Buda kialakulásával, az Árpád-kori falvakkal külön könyvben is foglalkozott. GYÖRFFY 1998; GYÖRFFY 1997. Buda kapcsán Kubinyi András és Végh András is foglalkozott a falvak egy részével. KUBINYI 2009; VÉGH 2006.

A tanulmány a budai Vártól délre eső területet vizsgálja a főváros déli- délnyugati határáig. Jelen munkámban tehát az I. kerület déli részének, valamint a XI., XXI., és XXII. kerületek Árpád-kori településrajzát fogom bemutatni.

KISPEST (KISEBB PEST)

Kispest az általunk vizsgált terület legészakibb települése. A források alapján a Tabán területére, az Erzsébet híd budai hídfőjéhez helyezhetjük. A település több birtokosé volt, egyrészt a béla-kúti apátságé, másrészt johannita kereszteseké. Lakói a 13. században nagyrészt szász németek voltak, de éltek közöttük vallonok is.⁵

A lokalizálással kapcsolatban sokáig nem rendelkezünk komolyabb régészeti bizonyítékkal. 2008–2009-ben a budai főgyűjtőcsatornához kapcsolódó régészeti munkálatok során Papp Adrienn a Dunához közel, az Apród utca – Döbrentei utca – Lánchíd utca kereszteződésében kijelölt

1. kép – Késő Árpád-kori, sziklába vájt gödör feltárás közben az Ifjúsági Park területén.
Image 1 – Excavation of a late Árpádian-age pit carved into the rock in the Youth Park.,
(fotó: Terei György / photo by György Terei)

aknában 4 méter mélységben Árpád-kori leleteket talált, amelyek Kispesthez köthetőek, de a Dunától nyugatabbra már nem kerültek elő ilyen korú jelenségek, leletek.⁶

2013-ban a Várbazár felújításával párhuzamosan folyó régészeti munkák során inkább a hódoltság-kori leletek domináltak, de volt három gödör, ami a terület korábbi történetéhez szolgált fontos információkkal. A Várkert Bazár délkeleti részén három ovális, márgába vájt gödröt és egy kétrétegű sütőfelületet tártunk fel. Ez utóbbi azért volt jelentős, mert mindkét rétegéből eltérő mennyiségű összetört, és a tüzelőfelületbe letapasztott edénytöredékeket találtunk. Két gödörben egy-egy edénycsoportra bukkantunk, több edényt teljes épségben bontottunk ki. A beásásokban a tártárjárás utánra datálható, csigavonallal díszített tálkák, és fehér anyagú, bordákkal és bekarcolt vízszintes vonalakkal díszített fazekak voltak. A harmadik sekély gödörben egy fehér anyagú, vörös festéssel díszített, csavart fülű korsó töredékeit tártuk fel.⁷ (1-3. kép)

⁵ GYÖRFFY 1997, 153–154.

⁶ PAPP-TÓTH 2010, 105.

⁷ NYÉKHELYI-SZILÁGYI-TEREI 2014, 95.

2. kép – Kis fazék (csésze) Kisebb Pest területéről. / Image 2 – A small pot (cup) from Kisebb Pest.

3. kép – Vörös festésű korsó Kisebb Pest területéről. / Image 3 – A red-painted jug from Kisebb Pest.

(fotó: Tihanyi Bence / photo by Bence Tihanyi)

Bár a Tabán az évszázadok során számtalan átépítésen esett át, legkorábbi középkori településének nyomokban még maradtak bizonyítékai.

SASAD

Bár a faluról bőségesebben rendelkezünk történeti adatokkal, mint a többi településről, pontos helye nem ismert. Régészeti módszerekkel még nem történt meg a lokalizálása. A 13. század második felében részben királyi, részben Nána-Beszter nembeli Berki nemesek birtokában volt.⁸

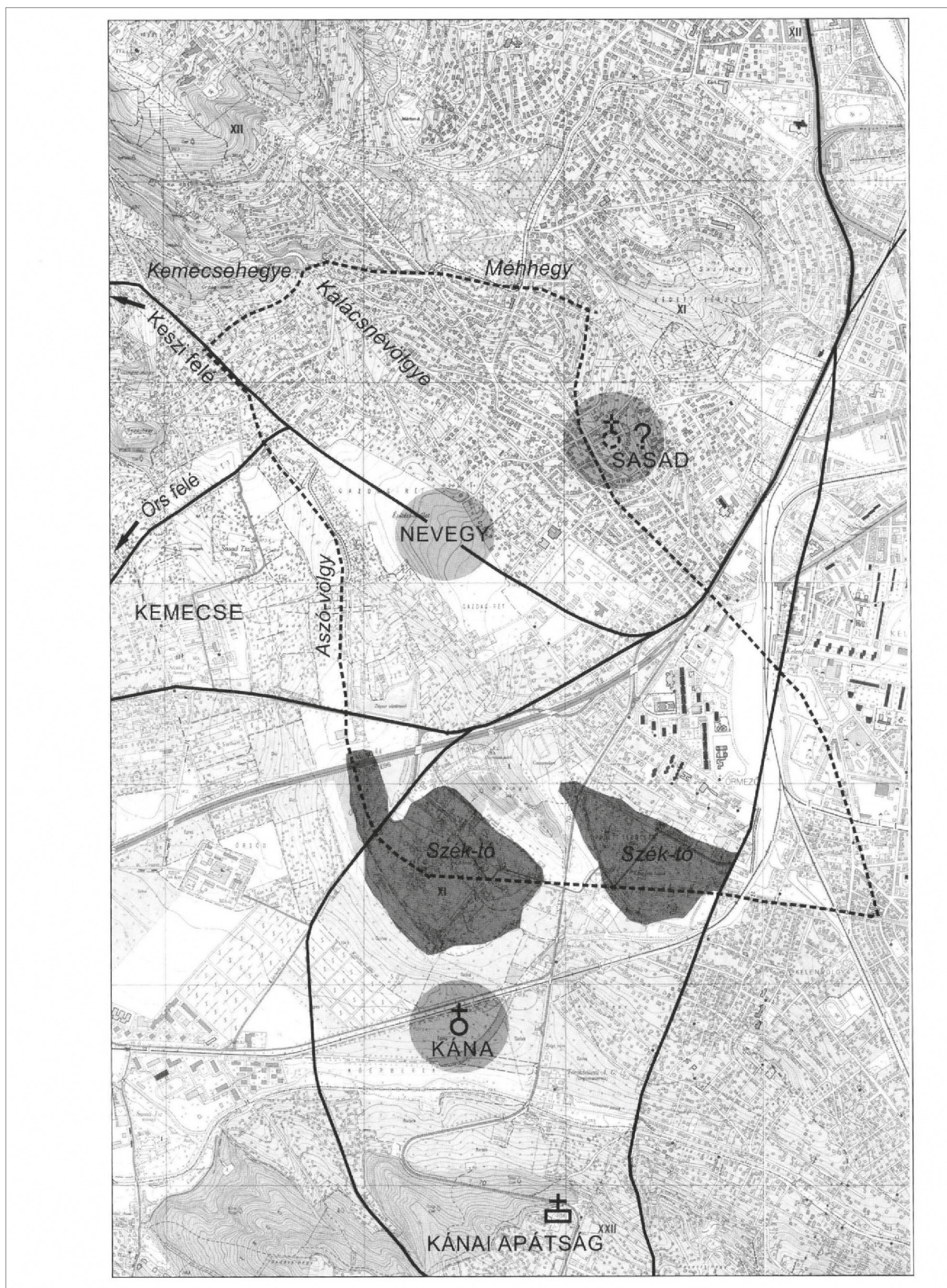
Nevegy falu 1325-ös határleírása segítségével nagyságrendileg be tudjuk azonosítani a falu határait. Keleti szomszédja Kispest (kisebb Pest) volt, nyugati pedig Nevegy, ami a Gazdagréti lakótelep feltárásakor került elő. Buda város határai kapcsán többször a kutatók látókörébe került Sasad lokalizálása. Gárdonyi Albert 1945-ben megjelent munkájában részben az 1531. évi tizedjegyzék dűlőneveire hivatkozva, részben az 1698-as tanúkihallgatási jegyzőkönyvek alapján hosszasan bizonyítja, hogy a 17. század legvégén álló plébániatemplom falai Bösinger budai polgármester majorja helyére esett. A major helyét nem tudta meghatározni, de feltételezte, hogy Bösingermajor-dűlővel lehet azonos, és az Irhásárok és a Törökbálinti útkereszteződéshez teszi.⁹ Ekkor még nem volt ismert Nevegy falu pontos helye, így a mai ismereteink alapján a lokalizálás tévesnek bizonyul. Györffy György a Sas-hegy déli lábához helyezi, amely ma is a Sasad nevet viseli.¹⁰

Végh András is Buda határa miatt vizsgálta a kérdést. Ő is az 1325-ös határleírást használta, amelynek elemzése és mai térképre vetítése alapján Gárdonyi Albert lokalizálásánál jóval délke-

⁸ GYÖRFFY 1997, 170.

⁹ GÁRDONYI 1945, 386-389.

¹⁰ GYÖRFFY 1997, 170.

4. kép – Nevegy falu határai. / Image 4 – Boundaries of the village of Nevegy.
 (Végh András lokalizálása, VÉGH 2008., 308, 7. kép / localisation by András Végh, VÉGH 2008., 308, image 7)

letebbre, a Budaörsi úttól északra a Beregszászi és Dayka Gábor utcák közötti területre helyezi Sasadot. Az oklevélben szereplő út, amely egyben Nevegygel is határolt szolgált, a mai Sasadi út környékén lehetett.¹¹ A terület ma sűrűn beépített, kisebb építkezések alkalmával lehet csak információt gyűjteni. Az elmúlt években régészeti megfigyelések folytak a terület tágabb környezetében, de középkori lelet vagy objektum nem került elő, bár a korábbi építkezések több helyen erősen bolygatták a területet. (4. kép)

NEVEGY

Nevegy a tatárjárás előtt a pécsváradi apát tulajdonában volt, később a Nevegyi nemesek kezébe került.¹² Egy 1220 előtt született hamisított oklevél leírása szerint Kánától fél mérföldre, a hegyek között feküdt. Az 1325-ös határleírás nemcsak Nevegy elhelyezkedéséről ad fontos támpontokat, hanem komoly segítséget nyújt Dél-Buda Árpád-kori topográfiájához is. A határleírást legutóbb Végh András vizsgálta, aki lépésről lépére megfeleltette az egykori helyszíneket a maiakkal, és térképre is vetítette a falu határát.¹³ 1443-ban már néptelennek mondták, lakosai valószínűleg Budára költözhettek.¹⁴

1983-ban Zsidi Paula és Gopcsa Ágnes végzett ásatást a Gazdagréti lakótelep építését megelőzően. A feltárás során nagykiterjedésű késő római kori temető került elő, attól távolabb, észak-észak-keleti irányban elszórt Árpád-kori objektumokat tártak fel. Három kör alakú, szabaddalálló kemence, egy leégett lépcsős lejárattal rendelkező ház, egy szabálytalan alaprajzú gazdasági épület, munka- és tárológödrök voltak a helyszínen. Az ezekből az objektumokból származó leletanyag kizárólag Árpád-kori volt. Talán az ásatás legérdekesebb leletgyűjtése az a 60 darab 3 cm átmérőjű agyaggolyó, ami egy földbemélyített ház északkeleti sarkából került elő.¹⁵ A mai napig nem tudjuk biztosan, hogy mi célt szolgálhattak ezek a kisméretű agyaggolyók. Kvassay Judit a Dél-Dunántúlon feltárt lelet alapján azt feltételezte, hogy vasművesség, vagy más ipari tevékenység segédeszközei lehettek. Bár a cikkben említett példányok nagyobbak, átlagosan 5-6 cm átmérőjűek voltak, ennek ellenére a gazdagréti darabokat párhuzamba állíthatjuk a Kvassay Judit cikkében látottakkal.¹⁶

Gopcsa Ágnes véleménye szerint falun kívüli elszórt telepjelenségekkel kell számolnunk.¹⁷ Ez azért fontos, mert az ásatási helyszíntől nyugatra meredeken lejt a terület, erre nem valószínűsíthető a falu. Sokkal inkább a lakótelep keleti szélé felé lehetne lokalizálni. Ma már nem lehet pontosan meghatározni, hogy az építkezések milyen mértékben pusztították el az egykori falut. A terület ma sűrűn beépített, bár a közműfektetést figyeljük, de innen, és a terület közvetlen közeléből még nem került elő középkori régészeti lelet vagy objektum.

¹¹ VÉGH 2006, 43.

¹² GYÖRFFY 1997, 170.

¹³ VÉGH 2006, 41–43, VÉGH 2008, 308., 7. kép

¹⁴ VÉGH 2006, 43–44.

¹⁵ GOPCSA 1984, 86–87.

¹⁶ KVASSAY 2009.

¹⁷ GOPCSA 1984, 86.

A lakóteleptől nyugatra eső területen az elmúlt években több építkezés volt, de innen sem kerültek elő leletek. Kicsit távolabb az 1983-as ásatások helyszínétől, egy lakóház építése során középkori objektumokra bukkantunk. A Zsázsa utcában Gyenes Gábor egy kelet-nyugat irányú árkot, egy földbe mélyített ház maradványát és a hozzá tartozó kemencét tárta fel. A megfigyelések alapján a ház felhagyása után tüzelőhelyként használták a lakógödrt.¹⁸

Az előző lelőhelytől dél-keletre már a Budaörsi út közelségében a Bordézsma utcában Szolnoki Tamás megfigyelése alatt szórvány Árpád-kori kerámiatöredéket találtak.¹⁹

A határleírás alapján Nevegy falu határain belül helyezkedhettek el ezek az objektumok.²⁰

KEMECSE

Kemecse falu lokalizálása sok kérdést vet fel. A településről is csak kevés adattal rendelkezünk. Egyedül Nevegy falu határleírásánál szerepel, így tudjuk, hogy attól nyugatra kell keresni.²¹

Budapest ezen részének régészeti topográfiájával Kurunczi Mónika kezdett el foglalkozni, eddigi gyűjtéséből foglalom össze az Árpád-korra vonatkozókat.²² A Zsázsa és Bordézsma utcában megfigyeltekről már Nevegy falu említésénél volt szó. Jelenlegi ismereteink alapján a nevegyi határon belül található, de a kérdés további kutatást igényel. A Bakfű utcában Gyenes Gábor 2016-ban középkori kemencét talált, és hasonló objektumot figyelt meg Kraus Dávid 2018-ban a Facsemete utca 7. sz. alatt. A Madárhegyen is kerültek elő szórványleletek a középkorból. 2005-ben Gyuricza Anna, Éder Katalin és Lassányi Gábor végzett terepbejárást, melynek során a terület észak-keleti részén a Törökbálinti út és a Pupphegyi út találkozásánál középkori edénytöredékeket gyűjtöttek. A Hossszúréti utcában 2018-ban Szolnoki Tamás, 2019-ben Kurunczi Mónika is talált hasonló korú leleteket, valamint más kérdéses korú régészeti emlék is napvilágot látott. A terület többi részén, ahol lehetőség volt megfigyeléseket végezni, nem került elő középkori lelet vagy objektum.

Nagyon nehéz pontosan értelmezni ezeket a jelenségeket. Ami jelenleg biztos, hogy Nevegy falut a szakma a Gazdagréti lakótelep dél-nyugati részén megtalált Árpád-kori objektumokkal azonosítja. A val. A határleírás szerint úgy tűnik, hogy a mai Madárhegynek hívott terület még a nevegyi határon belül volt. Az eddigi megfigyelések alapján nem beszélhetünk nagy objektumsűrűségről. Feltételezhető, hogy egy laza, tanyasias településrészlet egyes elemei bontakoztak ki a megfigyelések során. A Madárhegytől nyugatra található mai Spanyolréten szórványosan megjelenő középkori leletek, alapján nem lehet mindent kétséget kizáróan kijelenteni, hogy az egy-

¹⁸ Gyenes Gábornak köszönöm az információ megosztását.

¹⁹ Az információkért Szolnoki Tamásnak mondok köszönetet.

²⁰ Nehéz pontosan meghatározni egy-egy házépítés során végzett régészeti megfigyelésnél, hogy az előkerült objektumok milyen nagyobb egységbe tartoznak. Ha van lehetőség a szomszédos telkeken is feltárást végezni, akkor az segíthet. Azonban fel kell hívni rá a figyelmet, hogy egy-egy sávalap, vagy 100 m²-es pincetömb megfigyelésekor csak az elpusztuló örökség dokumentálására, pontoszerű információk feljegyzésére van lehetőség, messzemenő következtetéseket nem lehet levonni.

²¹ VÉGH 2006, 43.

²² Kurunczi Mónika hosszú időn keresztül végzett régészeti megfigyeléseket a tárgyalt területen, összefoglalásának megosztásáért mondok köszönetet. Ezen kívül Gyenes Gábornak, Szolnoki Tamásnak és Kraus Dávidnak tartozok köszönettel megfigyeléseikért.

kori Kemece faluhoz tartozó emlékműanyagot találtunk meg. Azonban mind a Madárhegy, mind a Spanyolrét középkori régészeti lelőhelynek számít. Az itteni építkezéseket tehát figyelni kell, hátha előkerül a „kirakó” egy újabb fontos darabja.

KÁNA

2003 és 2005 között nemcsak dél-budai, hanem országos viszonylatban is az egyik legjelentősebb Árpád-kori falufeltárás történt. A 15-16 hektár nagyságú 12-13. századi településen egy két periódusban épült templomot, körülötte egy 1067 síros temetőt, 198 földbe mélyített házat, valamint négy tárolóhelyiséget tártunk fel. Nemcsak a számadatok, hanem a gazdag leletanyag teszi a lelőhelyet az eddig feltárt legnagyobb Árpád-kori falunkká. A nagyszámú kerámiatöredék mellett, gazdag vasanyaggal rendelkezik; az Árpád-kori falvakhoz képest nagyon sok üvegtöredéket, fegyvert és viseleti tárgyat is találtunk.²³ Az egykori Kána falu területén folyt régészeti kutató-

5. kép – Rekonstrukciós kép Kána faluról a feltárások eredményei alapján. / Image 5 – Reconstruction image of the village of Kána based on the excavation results. (Fodor Zsolt, Iceteam Design Kft. / Zsolt Fodor, Iceteam Design Ltd.)

munkáról számos fórumon beszámoltunk már,²⁴ így most csak az ásatás befejezése után történt újabb eredményekről kívánok itt szólni. (5. kép)

2014-ben lehetőségünk adódott a feltárási területtől keletre egy viszonylag nagy területen próbafeltárást végezni. Már a 10 évvel korábbi feltárás kelet felé futó szelvényéből meg lehetett állapítani, hogy a Balatoni úthoz közeledve elfogynak az Árpád-kori objektumok, amit ez a próbafeltárás megerősített. Egyetlen középkori jelenséget sem találtunk, ellenben őskori gödrök,

²³ A falu bemutatása mellett a leletanyag egy részének feldolgozása is megtörtént. TEREI–HORVÁTH 2007a; TEREI–HORVÁTH 2007b; TEREI–VARGHA 2013; TEREI 2016; TEREI 2017.

²⁴ Többek között: TEREI 2004; TEREI 2006; TEREI 2010; VARGHA 2012.

árkok nagy számban kerültek elő. Így nagy valószínűséggel lehet állítani, hogy a tatárjárás-kori Kána falu keleti határa nagyságrendileg a mai lakópark keleti határával egyezik meg.²⁵

KOCSOLA

Kocsola falut sokáig nem tudtuk lokalizálni. Az oklevelek szerint a Garam melletti lekéri Szerafin-monostor birtokában volt, majd IV. Béla 1264-ben a csöti monostornak adta, amelyet V. István 1272-ben megerősített.²⁶

Mivel az okleveles adatokból tudtuk, hogy milyen településekkel határos, ezért a XI. kerület déli, a Dunához közel eső területére, illetve a vele határos XXII. kerület északkeleti részére lokalizáltuk a települést.

2015 decemberében egy régészeti megfigyelés során a XXII. kerületben a Naprét utcában egy kétlakásos társasház építéséhez kapcsolódó földmunkák alatt a pincetőmb kiemelése közben egy középkori leleteket tartalmazó beásás került elő.²⁷

A Naprét utcai lakóházat pincével építették. A megfigyelt több mint 200 m²-en egy kisebb gödör került elő néhány darab jellegtelen középkori kerámiatöredékekkel. Ekkor úgy gondoltuk, hogy megtaláltuk az egykori Kocsola falut, hiszen nagyságrendileg erre a területre lokalizáltuk a te-

6. kép – Kerámiatöredékekkel letapasztott tüzelőfelület a feltételezhető Kocsola falu területéről. / *Image 6 – A hearth scattered with pottery fragments from the area of the presumed Kocsola village.* (fotó: Beszédes József / photo by József Beszédes)

7. kép – Földbe mélyített középkori objektum a feltételezhető Kocsola falu területéről. / *Image 7 – Semi-underground medieval feature from the area of the presumed Kocsola village.* (fotó: Beszédes József / photo by József Beszédes)

²⁵ TEREI–HORVÁTH –SZABÓ 2015.

²⁶ GVÖRFFY 1997, 172.

²⁷ Ezen a ponton kell szólni a régészeti terepi munkának az ásítás mellett egy másik módjáról, a régészeti megfigyelésről vagy szakfelügyeletről. Ezt a hatóságok abban az esetben írják ki, amikor ismert, hogy a terület közelségében régészeti lelőhely van, de annak pontos kiterjedése kérdéses. A Budapesti Történelmi Múzeum munkatársai a 2010-es évek első felétől nagy számban végzik ezt a típusú tevékenységet. Ezek sok esetben egy- vagy kétlakásos házak, amelyek általában sávalappal készülnek. Bár volt már rá példa, hogy a 60-80 cm széles árokból régészeti lelet került elő, de egy ritkább objektumsűrűséggel rendelkező lelőhelyen is előfordul, hogy a sávalapok „elkerülik” a régészeti objektumokat. Nagyobb az esély régészeti emlék megtalálására, amikor pincét építenek, mert akkor nagyobb felületen van lehetőségünk megfigyelést végezni.

lepülést. Természetesen nyitva hagytuk a kérdést, hiszen bármikor kiderülhet olyan információ, ami megerősítheti, vagy cáfolhatja ezt a hipotézist.

A cáfolatra egészen 2019-ig kellett várni, amikor a Budafoki út 215. szám alatt lakópark építésébe kezdtek. Az információ annyira friss, hogy e sorok írása előtt fejeződött be az ásatás első üteme. Beszédes József ásatásvezető régész értesített bennünket, hogy az őskori objektumok mellett középkori objektumokat és leleteket is találtak.²⁸ Árpád-kori kerámiatöredékekkel letapasztott szabadon álló kemencék, fémfeldolgozáshoz köthető nagyméretű veremház és rézsús oldalú tárolóhelyiség került elő a feltárás széléről. A leletanyag változatos, a 13–15. század közé keltezhető. A terület közel fekszik a Dunához, tehát a megtelepedéshez elengedhetetlen vízvételi lehetőség adott. Az előkerült bizonyítékok alapján nagy valószínűséggel kimondhatjuk, hogy itt állt az okleveles adatokból ismert Kocsola falu. (6-7. kép)

A lokalizálást erősíti az a tény is, hogy a most előkerült objektumoktól 150-200 méterre található egy Gerevich László által 1943-ban feltárt középkori kőépület. A rom, amelyet Rómer Flóris a 19. században még látott és fel is mért, sokáig templomként szerepelt a szakirodalomban. Az ásatások után Gerevich először Mátyás-kori vízivárként, majd 30 év elteltével tatárjárás utáni nemzeti várként említi.²⁹ Benda Judit vetette fel a fennmaradt dokumentáció alapján, hogy az épület használatának egyes korszakában malom is lehetett³⁰.

Csót

Csót a közeli szigeten álló premontrei prépostság falva volt. Bár valószínűleg nem a faluban, hanem a szigeten fordult meg IV. Béla és V. István, IV. László pedig itt szállt meg a tétényi országgyűlés idején.³¹

A bevezetésben szereplő apró puzzle-darabokról szóló idézet ennél a településnél sokszorosán is megállja a helyét. A lelőhelyet az elmúlt közel 80 évben kisebb-nagyobb megszakításokkal a Budapesti Történeti Múzeum munkatársainak volt lehetősége kutatni. (8. kép) A későközépkori falut a II. világháború előtt Gerevich László tárta fel, majd az 1950-es években Méri István és Gerő Győző is kutatták. Már ekkor ismert volt, hogy a falunak volt egy tatárjárás előtti előzménye, amit Irásné Melis Katalin a 6-os út építése előtti ásatása bizonyított.³² A gyár területén 2008-ban volt lehetőség több helyszínen is feltárásokat végezni, miután az észak-keleti részen, a templom közelében Árpád-kori objektumok (gödrök, árkok) kerültek elő. (9. kép) A kutatás újabb állomása a 2011–2012 telén végzett régészeti feltárás volt. A Budapest –Székesfehérvár vasútvonalról északra eső részen egy szondában, 180 cm mélységben egy Árpád-kori kerámiatöredéket találtunk, ami a lelőhely északi kiterjedésére enged következtetni. 2014-ben csatornázási munkák megfigyelése során kerültünk ismét a Furnérgyár közelébe. A csatorna északi nyomvonala

²⁸ Az információért és a terepi munkáért Beszédes Józsefnek, valamint az ásatáson technikusként résztvevő Bojtár Erzsébetnek, Szász Hajnalnak és Papp Attilának mondunk köszönetet.

²⁹ TEREI 2002.

³⁰ Köszönöm az ötletet Benda Juditnak.

³¹ GYÖRFFY 1997, 171.

³² Az 1990-ig zajló kutatásokat Irásné Melis Katalin foglalta össze. IRÁSNÉ MELIS 2002, IRÁSNÉ MELIS 2004.

8. kép – Drónfelvétel Csót falu helyreállított templomáról. (balra) / Image 8 – Drone photo of the restored church of the former village of Csót., (left)

9. kép – Drónfelvétel Csót falu 2008-as feltárásáról. / Image 9 – Drone photo of the 2008 excavation of the former village of Csót., (fotó: Civertan / photo: Civertan)

a 6-os úttal párhuzamosan haladó Háros utca déli részén, attól néhány méterre, majd a gyár bejáratánál az utat keresztezve, annak közvetlen északi részén haladt tovább egészen az utca végéig. A területen összesen 64 objektumot tártunk fel, köztük 43 árokszakaszt és 21 gödröt, illetve néhány, kis területük miatt egyelőre meghatározhatatlan funkciójú objektumot tártunk fel. Több árokban találtunk köveket, amelyek az objektumok teljes feltárt hosszán végigfutottak. Ezekkel kapcsolatban nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy olyan kőalapozású falhoz tartozhattak, mint amit Méri István Csót templomdombjának déli árkában figyelt meg az 1957-es ásatásán, vagy csak egyszerűen behullott kövekről van szó.

Az árkok között volt két igen nagyméretű. A nagyobbnak szélessége 295 cm, jelenlegi mélysége 73 cm. A nagy mennyiségű, sűrűn elhelyezkedő árkok időrendjének pontos meghatározására a leletek kis száma és bizonytalan datálhatósága miatt nem vállalkozhatunk, de már most kijelenthető, hogy nem egy időben használták mind a 43 árkot. Ezt az is alátámasztja, hogy a falu kapcsán Irásné Melis Katalin is legalább három nagy építési periódussal számol.³³

Annak ellenére, hogy csak 1-1,5 méter szélességben volt lehetőségünk dolgozni, szerencsés helyzetben voltunk, mert a közműárok kelet-nyugat irányban, közel 700 méter hosszan átmetszette a középkori lelőhely teljes területét. A leletanyag alapján az objektumok az Árpád-kori Csót falu kertjeihez tartozhattak. Alig 1000 m²-t volt lehetőségünk megkutatni, de így is újabb adatokat nyújtott a mostani ásatás. Több korábbi feltárt árok³⁴ lehetséges folytatását találtuk meg. Ezen kívül újabb, eddig nem ismert, hasonló tájolású, keskenyebb árkok is előkerültek. Ezek ezért maradhattak meg ilyen nagy számban, mert ezt a területet a késő középkorban nem építették be és később sem bolygatták.

Négy évvel a csatornaásás után egy újabb közműfektetésnél voltunk jelen. A korábban megfigyelt árokkal párhuzamosan, két méterrel dél-keleti irányba ásták az újabb közműárkot. Ennek

³³ TEREI-TÓTH 2016.

³⁴ Méri István II. világháború utáni, Irásné Melis Katalin 1990-es, vagy a sorok írójának 2008-as ásatásán feltárt árkok folytatása kerülhetett elő. IRÁSNÉ MELIS 2004, 185 – 186.

során megtaláltuk a 2014-es árkaink folytatását, így az iránya a hosszabb szakasz miatt pontosabban meghatározható. (10. kép)

Ez a megfigyelés arra a kérdésre nem adott választ, hogy a korai falu hol helyezkedett el. Feltételezzük, hogy a 6-os út és a Nagytétényi út között kell keresni, bár a Nagytétényi út ezen szakaszán végzett régészeti megfigyelések nem adtak új információkat.

TÉTÉNY

A vizsgált terület legdélebbi, oklevelekből is ismert települése Tétény falu, amely az 1279-es, kun kérdést szabályozó tétényi országgyűlésről ismert. A 13. század második felében a Héder család adott ki innen oklevelet. Györffy György feltételezi, hogy erődítés állhatott itt a településen.³⁵

A területen korábban is volt a középkorra irányuló kutatás. Geszti Eszter az 1950-es években a nagytétényi kastélyban kutatva középkori vár maradványait találta meg, a közelben pedig Árpád-kori telepmaradványokat fedezett fel.³⁶ Az 1990-es és 2000-es években Kocsis László a római tábornok vizsgálatát az Árpád-kori falu újabb maradványait bontotta ki.³⁷

2011-2012-ben a Budapest-Tétény vasútvonal felújítása miatt vizsgáltuk a területet. Ekkor középkori lelet vagy objektum egyáltalán nem került elő, némileg az őskor és a római kor képviseltette magát.³⁸ Ennél sokkal fontosabb volt a 2012-ben a Nagytétény központ rehabilitációjához kapcsolódó régészeti kutatás.

A Nagytétényi út 274-276. szám alatt a Kulturális központ építését megelőző régészeti feltárás során agyaggal tapasztott, mészkövekből rakott keskenyebb falú épületek részletei kerültek elő. Feltehetően korábbi periódushoz tartoztak azok a középkori épületek, amelyeknek oszlophelyeit sikerült feltárni. A gyakori tűzvészek nyomait (pusztulási rétegek formájában) ugyancsak megfigyelhettük. Már az Árpád-kor utáni időszakból származik az a nagyobb, félig földbe mélyített veremház, amelynek felmenő falai agyagba rakott kőből készültek, belőle vassarló, vas övcsat és piros festésű középkori kerámia került elő.³⁹ A Nagytétényi út 306. szám alatt álló, úgynevezett „Szelmann ház” területén történt kutatások során először 16-17. századi rétegek, majd lejjebb ha-

10. kép – A Furnérművek előtt húzott csatornaárok feltárása. / Image 10 – Excavating the canal trench in front of the Veneer Works.
(fotó: Terei György / photo by György Terei)

³⁵ GYÖRFFY 1997, 173.

³⁶ GESZTI 1972.

³⁷ Kocsis László szíves szóbeli közlése.

³⁸ BESZÉDES–KOZMA–SZILAS–TEREI 2013, 100–101.

³⁹ BESZÉDES–TEREI 2013, 83–84.

ladva 14–15. századi szintek és gödörnyomok jelentkeztek gazdag kerámiaanyaggal.⁴⁰ Az Támfal építése és csatornaárok ásása miatt végeztünk feltárást az Árpád-korból származó nagytétényi plébániatemplom kertjében. A nyugat-keleti tájolású sírok a felszíntől mérten 70–80 cm mélységtől, több rétegben, erősen bolygatott állapotban maradtak meg. A leletanyag szegényes volt, néhány szórvány középkori kerámiatöredékből és koporsószezből állt. Néhány épebben megmaradt koporsós temetkezést is megfigyelhettünk, ez azonban valószínűleg már újkori lehetett.⁴¹

A Kulturális központ kivételével nem volt lehetőségünk nagyobb egybefüggő területen megfigyelést végezni. A templom, és néhány feltárt objektum is Árpád-kori ezen a területen mégsem ez a legjellemzőbb. . Nagytétény központjának rehabilitációja során inkább Tétény mezővárosi korszakáról kaptunk régészeti adatokat, az Árpád-kori települést nagy valószínűséggel a Nagytétényi út Duna felé eső oldalán kell keresnünk.

2014–2015-ben ismét lehetőségünk nyílt a kutatásra. A csóti területet is átszelő csatornaárok ezen szakaszán azonban nem volt annyira eredményes a munka, mint a Furnérgyár előtt. Érdekes megfigyelés volt, hogy a kastéllyal egy magasságban a 6-os út Duna felőli oldalán a töltés aljában futó árokban semmilyen korú objektumot nem találtunk. Ugyancsak nem szokványos, hogy alig volt a területen humuszréteg. Feltételezhetjük, hogy az 1990- es években az útépités során ezt a területet is erősen megbolygatták, és ha voltak is itt objektumok, azok az útépitésnek estek áldozatául. Másrészt az is elképzelhető, hogy ez a terület folyamatos árvízveszélynek volt kitéve, így az évszázadok során kicsit magasabb helyekre települtek. 2015-ben a 6-os út északi oldalán is tudtunk kutatásokat végezni, de minimális középkori leletanyag mellett inkább a római kor dominált.⁴²

NAGYTÉTÉNYI ÚT 353–371.

2001-ben a logisztikai csarnokok építését megelőzően. Szilas Gábor végzett régészeti feltárást Budapest határában, a Dunához közel eső sza-

11. kép – Árpád-kori földbe mélyített ház később beleásott kemencével a Nagytétényi út 353–371. alatt. / **Image 11** – An Árpadian-age pit house with a later furnace at 353–371 Nagytétényi Road. (fotó: Szilas Gábor / photo by Gábor Szilas)

kaszon, az egykori nagytétényi sertéshizlalda területén. Az ásás során késő kelta-kori falusias település maradványait bontották ki. Ez a terület az Árpád-kori kutatás szempontjából két 12–13. századi leletanyaggal keltezett objektum miatt számít izgalmasnak. Az egyik egy malomkőből

⁴⁰ BESZÉDES–TEREI 2013, 85–86.

⁴¹ BESZÉDES–TEREI 2013, 87–88.

⁴² BESZÉDES–KRAUS–TEREI–M. VIRÁG–SZILAS 2017, 254–255.

és nagyobb terméskövekből épített félig földbemélyített ház, sarkában kemencével; a másik pedig egy árokszakaszk volt.⁴³

A feltárási terület dél-keleti végén kerültek elő az Árpád-kori maradványok, így nem tudjuk meghatározni, hogy néhány magányos objektumról beszélhetünk-e, vagy egy település széléről. A Duna közelsége miatt hasonló földrajzi helyzet figyelhető meg itt is, mint Kocsola, Csót vagy Tétény esetében. Jelenleg nem tudjuk írott forrásokhoz kötni a helyszínt, hiszen Tétény falu a Campona római romjai mellett került elő. További kutatást igényel a helyszín. Lehet, hogy a válaszokat csak évtizedekkel később kapunk majd. (11-12. kép)

HORHI

Horhi az erdélyi káptalan tulajdona, de 1280–1300 között Rodolph fia Miklós budai polgár volt a birtokosa.⁴⁴ A település a török-kor legelejéig lakott volt.⁴⁵

Jelen kutatásunk szerint a terület Budapest jelenlegi határára

esik, ezért vettük be a tárgyalandó települések listájába. A falu kamaraerdei villamos-végállomástól nyugatra, a kamaraerdei törzsgyümölcsösnél fekvő középkori lelőhellyel azonosítható.⁴⁶

A törzsgyümölcsös területéről már a 20. század elejéről is kerültek be a Magyar Nemzeti Múzeumba jelentős Árpád-kori és késő középkori leletek, valamint 16–17. századi érmék. 1958-ban Schreiber Rózsa és H. Gyürky Katalin végzett feltárást, amelynek során kora Árpád-kori sírok és 13–15. századi leletek kerültek elő.⁴⁷

Hódoltság-kori adóösszeírások alapján lehet beazonosítani, hogy nagyságrendileg hol helyezkedett el a település,⁴⁸ hiszen egyik oldalon Kánával és Csóttel, másik oldalon Eben faluval határos.⁴⁹

12. kép – Árpád-kori földbe mélyített ház a Nagytétényi út 353–371. alatt. /
Image 12 – An Árpadian-age pit house at 353–371 Nagytétényi Road. (fotó: Szilas Gábor / photo by Gábor Szilas)

⁴³ SZILAS 2002, 129–130.

⁴⁴ GYÖRFFY 1998, 570.

⁴⁵ MRT 7, 66.

⁴⁶ GYÖRFFY 1998, 571; MRT 7, 5/12. sz. lelőhely. A lelőhely Budaörsön a Beregszászi utca déli részén található.

⁴⁷ MRT 7, 65.

⁴⁸ MRT 7, 347.

⁴⁹ Ebent Törökbálintra lokalizálják. MRT 7, 36/24. sz. lelőhely.

Bár korszak szerint nem tartozik a vizsgált témába az újkori térképi ábrázolás, de segíthet Horhi kiterjedésével kapcsolatban választ kapni, vagy újabb kérdéseket felvetni. A mai Budaörs déli részét ábrázoló 18. századi térképeken (Johann Henrik Jäger 1766⁵⁰, Georgius Jäger 1778⁵¹) a Hosszúréti patak déli oldalán négyzetes alaprajzú romot és „*Rudera Castelli*” feliratot láthatunk, tőle délkeletre az erdőben egy újabb romot ábrázolnak „*Rudera*” felirattal.

A Magyarország Régészeti Topográfiája az írott forrásokban említett nemesi kúriával azonosítja az első romot. A lokalizálás kérdésében bizonytalanok voltak a címszó szerzői, de jelezték, hogy a Törökbálint és Budaörs határában a Kamaraerdő lelőhelyen⁵² egy 26x20 méteres területen kődarabokat és középkori tetőcserepek meglétét, és valószínűleg egy falként értelmezhető jelentőséget dokumentáltak. A lelőhely folytatódhat kelet felé, ahol a zártkertekben kő, téglák és tetőcserepek, valamint 13-14. századi kerámia került elő.⁵³

A térképeket elemezve vetette fel Benda Judit⁵⁴, hogy a két rom az előző lokalizálástól 1,5 - 2 km-re nyugatra, Budapest területén helyezkedhet el. Véleménye szerint az egykori nemesi kúria a Kamarerdei úttól keletre, a mai Idősek Otthona helyén helyezkedhetett el. A *Rudera* megnevezéssel jelölt rom, ami ugyancsak a középkorra keltezhető építmény lehetett, az erdőben, feltehetően a Nagy-rét felett található. 2020 februárjában terepbejárást végeztünk a kérdéses helyszínen, ahol 18. századi pénzek és egyéb leletek mellett egy 14-15. századi, szürke anyagú lábas töredékét is megtaláltuk. Elképzelhető, hogy Horhi faluhoz tartozó településrészlet a középkor folyamán itt volt, de a tényleges helyéről egy szondázó ásatás adhat majd bizonyosságot.

CSEPEL

A Csepel-sziget – a középkorban királyi Nagysziget – már az Árpád-korban kiemelt szerepet játszott,) régészeti kutatására csak a 2000-es évek elejétől volt lehetőség.

A középkori települést már a kutatások kezdetétől a Szabadkikötő területére lokalizálták. A terület már az Árpád-kor korai szakaszában is lakott volt, sőt jelentősnek is számított. A királyok itt tartózkodása III. Béla, illetve Imre korától ismert. II. Géza 1148. évi oklevele említi I. László király adományát, amely a királyi Nagyszigetet (*magnam insulam regis*) is érintette. IV. Béla korából maradt fenn adat arról, hogy a királyi udvarház a névadó Csepel faluban állt.⁵⁵ Az itineráriumok alapján tudjuk, hogy IV. László 1276. július 8-án⁵⁶, illetve 1277. május 23-án⁵⁷, 1285. május 4-én és 8-án⁵⁸, valamint 1289. május 22-én⁵⁹, III. András pedig feltételezhetően 1291. június 21-én⁶⁰ járt a Csepel-szigeten.

⁵⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S_11,_717:1. szám.

⁵¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S_11,_1781. szám.

⁵² MRT 7, 5/13. sz. lelőhely. Ez a lelőhely Budaörsön a Beregszászi utcától nyugatra a település határában található.

⁵³ MRT 7, 66.

⁵⁴ Benda Judit segítségét ezúton köszönöm.

⁵⁵ TEREI 2015, 577–578. Csepel középkori történelméről bővebben: NAGY–GYÖRFFY–GEREVICH 1975; GYÖRFFY 1997, 84; 174; GYÖRFFY 1998; 189–193; IRÁSNÉ MELIS 1998; IRÁSNÉ MELIS 1999.

⁵⁶ KADÁR 2016; 18.

⁵⁷ KADÁR 2016; 22.

⁵⁸ KADÁR 2016; 46.

⁵⁹ KADÁR 2016; 54.

⁶⁰ KADÁR 2018; 94.

13. kép – Földbe mélyített, több oszlophellyel rendelkező Árpád-kori ház Csepel-Szabadkikötőben, 2008.

Image 13 – Árpadian-age house with several column bases in Csepel-Szabadkikötő, 2008.

(fotó: Szigeti Judit / photo by Judit Szigeti)

objektumot tártunk fel. A legkorábbinak számított a 10. századi három tűzhelyes kemencebokr. A 11–12. századra keltezhető két ház, több kemence és tárológödör. A lelőhely középső és északi részén 12–14. századi leletek (kerámiával letapasztott kemence, kemencebokr, gödrök) datálták a felső réteget. Az utolsó házak a 15. századból származnak. A falu minden korszakából nívós leletanyag látott napvilágot, amely a település lakóinak viszonylagos gazdagságát, a királyi udvarház közelségét sejteti. (13. kép)

2015-ben a területtől keletebbre területrendezési munkálatok során újabb 12–13. századi településobjektumok kerültek elő. A három házból, szabadon álló kemencéből, hat gödörből,

14. kép – Földbe mélyített Árpád-kori ház Csepel-Szabadkikötőben, 2015.

Image 14 – An Árpadian-age pit house in Csepel-Szabadkikötő, 2015.

(fotó: Terei György / photo by György Terei)

2007-ben és 2008-ban, majd 2015-ben Zádor Juditnak, Szigeti Juditnak és jelen cikk szerzőjének is lehetősége nyílt az egykori Csepel falu területén feltárásokat végezni, ami ma Csepel – Szabadkikötő területére esik.

A 2007-2008-as feltárások során kiderült, hogy a Szabadkikötő építéskor komoly tereprendezés történhetett, a medencékből kitermelt földdel feltöltötték az egykoron a Duna felé enyhén ereszkedő részeket. Így, míg az ásatás keleti szélén 20 cm humusz alatt már a középkori rétegek következtek, addig a Duna közelében lévő részen 2 méter volt a feltöltés. A 10–16. század közötti időszakból három különböző korú házat, és 160 egyéb

objektumot tártunk fel. A legkorábbinak számított a 10. századi három tűzhelyes kemencebokr. A 11–12. századra keltezhető két ház, több kemence és tárológödör. A lelőhely középső és északi részén 12–14. századi leletek (kerámiával letapasztott kemence, kemencebokr, gödrök) datálták a felső réteget. Az utolsó házak a 15. századból származnak. A falu minden korszakából nívós leletanyag látott napvilágot, amely a település lakóinak viszonylagos gazdagságát, a királyi udvarház közelségét sejteti. (13. kép)

2015-ben a területtől keletebbre területrendezési munkálatok során újabb 12–13. századi településobjektumok kerültek elő. A három házból, szabadon álló kemencéből, hat gödörből, illetve több árokszakaszból álló településrészlet kapcsán felmerül a kérdés, hogy milyen kapcsolatban áll a mintegy 2-300 méterre, keleti irányban található 2007-2008-ban feltárt objektumokkal. Lehetséges, hogy a település lakói az árvíz miatt húzódtak távolabb a Dunától. Ennek azonban ellentmond, hogy az itt megfigyelt szintadatok alapján ez a terület alacsonyabban van, mint a Duna közelségében fekvő településrészlet. De magyarázható azzal is, hogy ebben az időszakban kisebb házcsoportok voltak, és az egymástól távolabb eső

objektumok egy-egy házcsoportot alkottak.⁶¹ A 2015-ös ásatás szenzációja a kora Árpád-kori temető volt, ami a településrésztől nyugatra feküdt.⁶² (14. kép)

A sziget legészakibb ismert középkori faluja a Központi Szennyvíztisztító Telep területén, Szabadkikötőtől északra található. Írott forrással nem rendelkezünk róla. 2004-ben és 2006-2007-ben Horváth M. Attila végzett itt megelőző feltárást, amelynek során 38 darab 11-12. századi objektumot tárt fel, amiből többek között átfúrt Aba Sámuel-denár került elő. A feltáró régész szerint a házak közel állhattak az egykori Duna-parthoz, és gyakran estek áldozatul az áradásoknak.⁶³ Felmerül a kérdés, hogy ez a középkori településrészlet tartozhatott-e Csepel faluhoz. A két lelőhely közötti, légvonalban mintegy másfél kilométer távolság ezt kérdéssé teszi, de teljesen nem zárja ki. Ilyen szempontból fontos lenne a két lelőhely közötti részen is feltárást végezni. Ha ezen a területen is találhatóak középkori objektumok, akkor joggal feltételezhetjük, hogy egyazon faluról van szó.

AL- ÉS FELHÁROS

Bár a falu okleveles adatai sokat segítenek a Csepel-sziget nyugati oldalának Árpád-kori településhálózatának megismerésében, régészetileg csak kis mértékben lehetett kutatni. IV. Béla király 1264-ben az Al- és Fel- előtaggal elkülönített két Hárost a csöti premontrei monostornak adományozta, és a falvak határait írásban rögzítette.⁶⁴

Írásné Melis Katalin a Fővárosi Vízművektől az M0-s autótól déli részéig terjedő területen, részben régészeti feltárásokból, részben terepbejárásokból lelt információkat a középkori lelőhelyről. A Fővárosi Vízművek építéskor Árpád-kori kemencét dokumentált. Véleménye szerint a sziget nyugati partszakaszán több kilométer hosszan középkori lelőhely található, az egyes falvak nem különíthetők el.⁶⁵ 1999-ben a MOL Csepel-Vecsés-gázvezeték megelőző régészeti feltárása során a II. Rákóczi Ferenc utcától keletre a Dunára merőleges árokrendszert, és különböző Árpád-kori gödröket sikerült kibontani.⁶⁶ 2010-ben a Vízmű területén lehetőség nyílt megtekinteni egy be nem jelentett csatornázási munkát, de ekkor régészeti lelet vagy objektum nem volt észlelhető.

Feltételezzük, hogy az említett részre lokalizálhatjuk az alcímben szereplő helységet.

BÁCSALAKA

A történeti adatok alapján Alháros falu déli szomszédja, a Dunaparton fekvő Onuz fia Bacha faluja.⁶⁷ A Csepel-szigeten, de már Szigetszentmiklós területén az M0 autótól bővítését megelőző régészeti feltárást során kerültek elő Árpád-kori objektumok. A területen Írásné Melis Katalin

⁶¹ SZIGETI 2016.

⁶² SZIGET–HORVÁTH–TEREI 2016; SZIGETI 2018., 232–232. Az antropológiai eredményekről: BERNERT–BUZÁR 2016.

⁶³ HORVÁTH 2005.; HORVÁTH–ENDRÓDI–MARÁZ 2007; HORVÁTH–KELÉNYI 2013.

⁶⁴ GYÖRFFY 1998; 202.

⁶⁵ IRÁSNÉ MELIS 1998; 310.

⁶⁶ ENDRÓDI–KOVÁCS–HORVÁTH 2005; 37.

⁶⁷ GYÖRFFY 1998; 149.

15. kép – Földbe mélyített Árpád-kori házak Szigetszentmiklós – Dunára dűlő területén. / Image 15 – Árpadian-age pit houses in the area of Szigetszentmiklós – Dunára dűlő., (fotó: Terei György / photo by György Terei)

1988-ban tárt fel 12-13. századi kerámiával datált gödröket,⁶⁸ majd pedig jelen cikk szerzője 2003-ban és 2009-2010-ben folytathatta a kutatásokat. A Dunához közel őskori tárológödör, valamint nagyobb számban késő középkori beásások, illetve árkok kerültek elő, amelyeket a későbbi mezőgazdasági művelés erősen megbolygatott. Tőle keletre két Árpád-kori földbe mélyített házat bontottunk ki. Távolabb néhány hasonló korú objektum mellett egy nagyobb beásást figyeltünk meg. Az Árpád-kori településrészletbe ékelődve egy késő középkori temető széle is előkerült.⁶⁹ Bár Irásné Melis Katalin nem foglal állást, hogy az általa feltárt középkori objektumok mely településhez tartoznának,⁷⁰ véleményem szerint középkori Bácsalaka falu területén volt lehetőségünk dolgozni. Az oklevelekben szereplő Födemes pedig tőle délre, Szigetszentmiklós területére esik. (15. kép)

SZŐLŐS

Szőlős a visegrádi apátság földje. Az 1264-es határleírásból ismerjük, hogy Felháros falu keleti szomszédja.⁷¹

A sziget keleti oldalán elhelyezkedő középkori lelőhelyek ismertebbek, köszönhetően az 1980-as évek legvégén megkezdett M0-s autópálya építésének, és az 1999-ben MOL Csepel-Vecsés-gázvezeték feltárásának is. A terepbejárások során Irásné Melis Katalin megfigyelte, hogy a Dunával párhuzamosan, 1500-1800 méter hosszan, Budapest határárájától délebbre őskori és középkori kerámiatöredékek kerültek elő.⁷²

1988-1989-ben az M0-s autópálya építését megelőzően Irásné Melis Katalin öt Árpád-kori, négyzetes alaprajzú kőkemencés földbe mélyített házat, egy tüzelőhelyet, egy szabadon álló kemen-

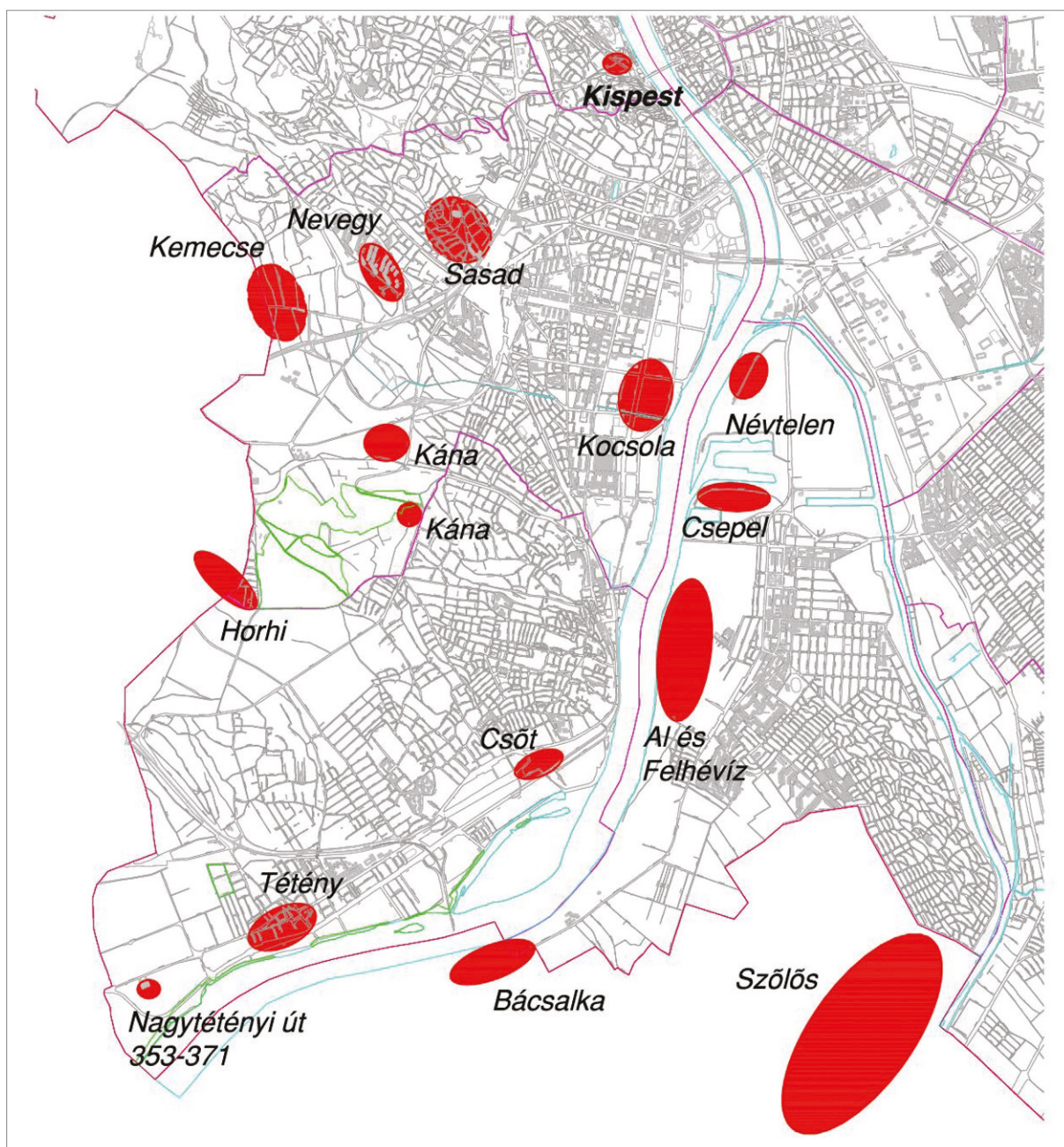
⁶⁸ IRÁSNÉ MELIS 1998; 310.

⁶⁹ TEREI 2015; 580-582.

⁷⁰ IRÁSNÉ MELIS 1998; 310.

⁷¹ GYÖRFFY 1998; 205.

⁷² IRÁSNÉ MELIS 1992; 41.

16. kép – Összesítő térkép Dél-Buda és a Csepel-sziget északi részén fekvő Árpád-kori falvainkról.

Image 16 – Compilation map of the Árpadian-age villages in South Buda and the northern part of Csepel Island.
(a térképet készítette: Kevevári Zsolt / map made by Zsolt Kevevári)

cét, valamint árkokat tárt fel. Az előkerült leletek alapján a 11-12. századra keltezte a településrészletet.⁷³ Kovács Eszter kicsit északabbra 1999-ben több veremházat, szabadon álló kemencét, illetve egy edényégető kemencét és árkokat tárt fel. A leletanyag a 12-13. század fordulójára, valamint a 13. század első harmadára keltezi az objektumokat.⁷⁴

⁷³ IRÁSNÉ MELIS 1992; 41.

⁷⁴ KOVÁCS 2001; 437–439.

2008 és 2010 között az M0-s autótút kibővítése során a Budapesti Történeti Múzeum régészeinek ismét lehetősége nyílt feltárást végezni az egykori Szőlős falu területén. Kovács Eszter és Horváth M. Attila megfigyelése alapján a falu a Dunával párhuzamos dombhátakon terült el. A mélyebben fekvő vízmosások, amelyek csapadékosabb időszakokban mocsarassá váltak, Árpád-kori objektumoktól mentesek voltak. Három veremház, egy külső kemence és egy árok látott napvilágot. A leletanyag 11-12. századi volt. Az autótút kibővítése lehetőséget adott a sziget belsőbb részein is feltárást végezni. Az egykor magasabban fekvő részeken különböző korú kőkemencés házak, nagyméretű külső kemencék, méhkas alakú tárolóvermek és árkok kerültek elő a 12-13. századból.⁷⁵

A középkori Szőlős falu a feltárások és terepbejárások megfigyelése alapján a Dunával párhuzamosan, megközelítőleg 1 km széles sávban terült el. A feltárások során csak kis szeletek váltak ismertté a faluból. Az egykori település déli széle jóval az M0-s autótúttól délre található. 1989-ben Irásné Melis Katalin itt, a szigetszentmiklósi Vízmű területén ásott. Egy 13. századi falurészlet 46 objektumát, ti. földbe mélyített házakat, szabadon álló kemencéket, szabadtéri tüzelőhelyeket, tárolóvermeket, különböző funkciójú gödröket tártak fel. A feltáró régész szerint a falu 13. századi felhagyása után fazekastelep alakult ki.⁷⁶

Tanulmányomban megpróbáltam összefoglalni a dél-budai, valamint a Csepel-sziget főváros-hoz tartozó területén található Árpád-kori településekkel kapcsolatot legújabb kutatási eredményeket. Az ismereteink különbözőek, van, amelyiket majdnem teljesen feltártuk, és van olyan, amelyről alig rendelkezünk némi információval. Ez azonban nem végleges, lezárt állapot. Látható, hogy az egyes falvaknál megnövekedett régészeti munka újabb és újabb információmorzsával lát el bennünket. Amiről ma még alig tudunk valamit, arról lehet, hogy holnap már sokkal tisztább lesz a kép. (16. kép)

⁷⁵ ENDRÓDI–HORVÁTH–KOVÁCS 2010; 176–178.

⁷⁶ IRÁSNÉ MELIS 1991b; 180.

Irodalom

- ALTMANN 1973. ■ ALTMANN Júlia: Előzetes jelentés a nyéki faluásatásról. *Budapest Régiségei* 23 (1973), p. 219-228.
- BERNERT-BUZÁR 2016 ■ BERNERT Zsolt – BUZÁR Ágota: A Csepel-Szabadkikötő kora Árpád-kori népessége. https://mttmuzeum.blog.hu/2016/03/18/a_csepel-szabadkikoto_kora_arpad-kori_nepessege (Letöltés ideje 2020. 04. 06.)
- BESZÉDES-TEREI 2013 ■ BESZÉDES József – TEREI György: Jelentés Nagytétény központja rehabilitációjához kapcsolódó régészeti munkákról. *Aquincumi füzetek* 19 (2013), p. 81-88.
- BESZÉDES-KOZMA-SZILAS-TEREI 2013 ■ BESZÉDES József – KOZMA Adrienne – SZILAS Gábor – TEREI György: Régészeti munkák a Budapest-Tárnok vasútvonal felújításának fővárosi szakaszán 2011-2012-ben. *Aquincumi füzetek* 19 (2013), p. 89-107.
- BESZÉDES-KRAUS-TEREI-M. VIRÁG-SZILAS 2017 ■ BESZÉDES József – KRAUS Dávid – TEREI György – M. VIRÁG Zsuzsanna – SZILAS Gábor: Torzóból egészret: Nyomvonalas létesítményekhez kapcsolódó kutatások lelőhely-rekonstrukciós problémái. In: *Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867/2005-2015*. Szerk.: Zsidi Paula. Budapest 2017, p. 251-256.
- DARÓCZI-TEREI 2011 ■ DARÓCZI-SZABÓ Márta – TEREI György: Szájával lefele fordított edények és tartalmuk az Árpád-kori Kána faluból. *Budapest Régiségei* 44 (2011), p. 198-226.
- ENDRÓDI-HORVÁTH-KOVÁCS 2010 ■ ENDRÓDI Anna – HORVÁTH M. Attila – KOVÁCS Eszter: Kora bronzkori temető és Árpád-kori település Szigetszentmiklós-Üdülősoron, az M0 körgyűrű nyomvonalán. *Aquincumi Füzetek* 16 (2010), p. 170-179.
- ENDRÓDI-KOVÁCS-HORVÁTH 2005 ■ ENDRÓDI Anna – KOVÁCS Eszter – HORVÁTH M. Attila: MOL gázvezeték, Csepel-sziget: Szigetszentmiklós-Vízmű, Nyilasokra dülő, Alsó-Középdűlő; Budapest, XXII. Rákóczi F. u. 311., Csepel-Vízmű, Budapest, XXII. Rákóczi F. u. 345., Csepel-Vízmű, Hárosi Duna-part I-II. In: *Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása 1989-2004*. Szerk.: Zsidi Paula. Budapest 2005, p. 32-37.
- GÁRDONYI 1945 ■ GÁRDONYI Albert: A középkori Buda határai. *Budapest Régiségei* 14 (1945), p. 379-395.
- GESZTI 1972. ■ GESZTI Eszter: A nagytétényi kastély története. *Magyar Műemlékvédelem 1969-1970. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai* 6. (1972), p. 53-62.
- GOPCSA 1984 ■ GOPCSA Ágnes: Budapest XI. Gazdagrét – Nevegy u., épülő lakótelep. *Régészeti Füzetek* I/37 (1984), p. 86-87.
- GYÖRFFY 1997 ■ GYÖRFFY György: *Pest-Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kori végi székvárossá alakulásig*. Budapest 1997.
- GYÖRFFY 1998 ■ GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* IV. Budapest 1998.
- HORVÁTH 2005 ■ HORVÁTH M. Attila: Régészeti kutatás a tervezett csepeli Központi Szennyvíztisztító Telep területén. *Aquincumi Füzetek* 11 (2005), p. 177-185.
- HORVÁTH-ENDRÓDI-MARÁZ 2007 ■ HORVÁTH M. Attila – ENDRÓDI Anna – MARÁZ Borbála: Régészeti kutatások a csepeli Központi Szennyvíztisztító Telep területén. *Aquincumi Füzetek* 13 (2007), p. 216-232.

- HORVÁTH-KELÉNYI 2013 ■ HORVÁTH M. Attila – KELÉNYI Borbála: Beszámoló a Csepel, északi szigetcsúcson előkerült késő népvándorlás-, kora Árpád-kori településrészlet feltárásáról. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész László – Wolf Mária. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.) Szeged 2013, p. 337-356.
- IRÁSNÉ MELIS 1983 ■ IRÁSNÉ MELIS Katalin: *Adatok a Pesti-síkság Árpád-kori településtörténetéhez*. (Monumenta Historica Budapestinensia 4.) Budapest 1983.
- IRÁSNÉ MELIS 1991a ■ IRÁSNÉ MELIS Katalin: Spätmittelalterliche Dörfer (1241–1541). In: *Budapest im Mittelalter*. Hrsg.: Biegel, Gerd. (Schriften des Braunschweigischen Landesmuseums 62.) Braunschweig 1991, p. 384-385.
- IRÁSNÉ MELIS 1991b ■ IRÁSNÉ MELIS Katalin: XIII. századi falu és fazekastelep Szigetszentmiklós határában. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1991), p. 167-190.
- IRÁSNÉ MELIS 1992 ■ IRÁSNÉ MELIS Katalin: Árpád-kori falvak Szigetszentmiklós határában. In: *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán II*. Szerk.: Havassy Péter – Selmeczi László. Budapest 1992, p. 41-70.
- IRÁSNÉ MELIS 1998 ■ IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti adatok a Csepel-sziget középkori történetének kutatásához. *Budapest Régiségei* 32 (1998), p. 309–321.
- IRÁSNÉ MELIS 1999 ■ IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti adatok a budapesti 11-13. századi királyi udvarhelyek kutatásához. *Budapest Régiségei* 33 (1999), p. 291-312.
- IRÁSNÉ MELIS 2002 ■ IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások a budapesti középkori Csót faluban. I. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2002), p. 195-230.
- IRÁSNÉ MELIS 2004 ■ IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások a budapesti középkori Csót faluban. II. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2004), p. 173-234.
- KÁDÁR 2016 ■ KÁDÁR Tamás: IV. László király itineráriuma (1264–[1272]–1290). *Fons* 23:1 (2016), p. 3-64.
- KÁDÁR 2018 ■ KÁDÁR Tamás: III. András király itineráriuma (1278–[1290]–1301). *Fons* 24:1 (2018), p. 87-124.
- KOVÁCS 2001 ■ KOVÁCS Eszter: Földbe vájt kemencéjű veremház feltárása Csepel-Nyilasokra dűlön. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szerk.: Cseri Miklós – Tárnoki Judit. Szentendre–Szolnok 2001, p. 437-446.
- KUBINYI 2009 ■ KUBINYI András: A Várnegyed és környéke középkori helyrajza. In: KUBINYI András: *Tanulmányok Budapest középkor történetéről*. I. (Várostörténeti Tanulmányok 10.) Budapest 2009, p. 13-30.
- KVASSAY 2009 ■ KVASSAY Judit: Mire használhatták az agyaggolyókat az Árpád-kori kovácműhelyekben? In: *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. (Anyagi kultúrák a Kárpát-medencében 3.) Szerk.: Nagy Zoltán – Szulovszky János. Szombathely 2009, p. 101-104.
- MRT 7. ■ *Magyarország régészeti topográfiája 7. kötet. Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás*. Szerk. Torma István. Budapest 1986.
- NAGY 1958 ■ NAGY Emese: A középkori Gercse község temploma. *Budapest Régiségei* 18 (1958), p. 543-564.
- NAGY-GYÖRFFY-GEREVICH 1975 ■ NAGY Tibor – GyÖRFFY György – GEREVICH László: *Budapest története I. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig*. Budapest 1975.

- NYÉKHELYI-SZILÁGYI-TEREI 2014 ■ NYÉKHELYI Dorottya – SZILÁGYI Gábor –TEREI György: Régészeti kutatások a volt Ifjúsági Park területén. *Aquincumi füzetek* 20 (2014), p. 93-102.
- PAPP-TÓTH 2010 ■ PAPP Adrienn – TÓTH Anikó: A Budai Fogyújtócsatornához kapcsolódó tabáni és Ybl téri ásátások. *Aquincumi füzetek* 16 (2010), p. 105-112.
- SZIGETI 2016 ■ SZIGETI Judit: Csepel „Ófalu” területén végzett telepfeltárás eredményei 1. (10-13. század). Csepel, szabadkikötő út 1-3. Ferroport Kft. *Budapest Régiségei* 49 (2016), p. 89-130.
- SZIGETI 2018 ■ SZIGETI Judit: Két különleges viseleti forma Csepel-Szabadkikötő 10-11. századi temetőiből. In.: „*Hadak útján*” A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXVII. konferenciája. Szerk.: Forisek Péter – Szabó Ádám – Szakács János. Debrecen 2018, p. 231-256.
- SZIGET-HORVÁTH-TEREI 2016 ■ SZIGETI Judit – HORVÁTH Viktória – TEREI György: 10-11. századi temető és Árpád-kori településnyomok Csepel – Szabadkikötő területén, 2015. *Aquincumi Füzetek* 22 (2016), p. 106-125.
- SZILAS 2002 ■ SZILAS Gábor: Késő kelta falusias település feltárása Nagytétény határában. (Budapest, XXII. ker., Nagytétényi út 353-371., llrsz.: 23.2333). *Aquincumi Füzetek* 8 (2002) p. 129-130.
- TEREI 2002 ■ TEREI György: Az albertfalvi vár lokalizálása. *Budapest Régiségei* 35 (2002), p. 633-663.
- TEREI 2004 ■ TEREI György: Előzetes jelentés a Kőérberek-Tóváros – Lakópark területén folyó Árpád-kori falu feltárásáról. *Régészeti kutatások Magyarországon* (2004), p. 34-72.
- TEREI 2006 ■ TEREI György: *Kána falu Árpád-kori temploma és temetője.* (Régészeti értékeink 16.) Budapest 2006.
- TEREI 2010 ■ TEREI György: Az Árpád-kori Kána falu Budapest határában. In: *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai.* Szerk.: Kovács Gyöngyi – Benkő Elek – Feld István. Budapest 2010, p. 81-111.
- TEREI 2015 ■ TEREI György: Régészeti adatok Csepel – sziget északi részének középkori történetéhez. In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”.* Szerk.: Benkő Elek – Orosz Krisztina. Budapest 2015, p. 577-589.
- TEREI 2016 ■ TEREI György: Az Árpád-kori Kána falu kerámiaművészete. In: „*A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni*” Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. (Opuscula Hungarica 9.) Szerk.: Simonyi Erika – Tomka Gábor. Budapest 2016, p. 115-134.
- TEREI 2017 ■ TEREI György: Zarándokjelvény az Árpád-kori Kána faluból. *Budapest Régiségei* 50 (2017), p. 151-158.
- TEREI-HORVÁTH 2007a ■ TEREI György – HORVÁTH Antónia: Az Árpád-kori Kána falu vasleletei I. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2007), p. 215-245.
- TEREI-HORVÁTH 2007b ■ TEREI György – HORVÁTH Antónia: Az Árpád-kori Kána falu vasleletei II. *Budapest Régiségei* 41 (2007), p. 153-192.
- TEREI-HORVÁTH-SZABÓ 2015 ■ TEREI György – HORVÁTH Viktória – SZABÓ Dóra: Budapest XI. Kánai út 1. Hrsz.: 3 12/2,3,4. *Aquincumi Füzetek* 21 (2015), p. 130-134.
- TEREI-TÓTH 2016 ■ TEREI György – TÓTH Balázs: Budapest XXII. ker., Háros utca (BKISz III. tender 1. részterület). *Aquincumi füzetek* 21 (2015), p. 134-137.
- TEREI-VARGHA 2013 ■ TEREI György – VARGHA Mária: Madár alakú bronzcsat az Árpád-kori Kána faluból. *Budapest Régiségei* 46 (2013), p. 151-166.

- VARGHA 2012 ■ VARGHA Mária: *Kána falu temetője*. Szakdolgozat. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézet. Budapest 2012.
- VÉGH 2006 ■ VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza*. I. (Monumenta Historica Budapestinensia 15.) Budapest 2006.
- Végh 2008 ■ Végh András: *Buda város középkori helyrajza*. II. (Monumenta Historica Budapestinensia 16.) Budapest 2008.

What was in the territory of the capital in the Árpáadian Age?

Archaeological research in the Árpáadian-age villages of South Buda and the northern part of Csepel Island

We know from historical and archaeological sources that there are a large number of Árpáadian-age settlements in the area of the capital. Despite the fact that the Budapest History Museum and its predecessors have been researching the capital's sites and monuments for more than a century, we still have little information about these villages.

There are settlements for which abundant written sources have been found but which have not yet been localised, and the opposite is also true, where no written contemporary sources can be matched to an excavated village.

The possibilities of research also vary greatly: in some cases, we have to determine the location of a former settlement based on one or two features, while in others – unfortunately, this is the less common case – we are able to examine hundreds or thousands of features over thousands of square metres.

The Pest side is a little better researched and published, with a summary by Katalin Irásné Melis published in the early 1980s, following on from her earlier publications. Although in the last decade and a half, following a lot of field work in this area, new data has been published, the tragically premature death of our colleague Eszter Kovács, a specialist in the area, has prevented the publication of the recently collected findings. No summary has been published on the Buda side, only on the archaeological research of individual Árpáadian-age settlements.

This article reports on the recent research of 14 Árpáadian-age villages of Southern Buda and Csepel Island (Kisebb Pest, Sasad, Nevegy, Kemece, Kána, Kocsola, Csót, Tétény, Horhi, Csepel, Alháros, Felháros, Bácsalaka, Szőlős) and two settlements currently not linked to written sources.

Kisebb Pest is located in the area of the present-day Tabán neighbourhood, while Nevegy lay in the area of the Gazdagrét housing estate. Both are heavily built up, so their localization was based only on a few excavated features. While Sasad is mentioned in relatively many documents, Kemece is mentioned in only a few – a common feature of them is that we do not know their exact geographic location and extent. The village of Kána, excavated near Balatoni Road, is one of the most important Árpáadian-age settlements not only in the region but also in Hungary, and is outstanding both in the number of features and in its rich array of finds. Kocsola, found on Budafoki Road, is a newly localised site, and excavations related to construction works in the area in the near future will provide more and more results over time. In the case of the two settlements of Csót and Tétény, which are located in the area of present-day Nagytétény, despite having been studied for more than half a century, it is their late medieval periods that are better known. Horhi, located on the outskirts of the capital, is one of the settlements with few written and archaeological records.

Additionally, this paper presents four sites from the Árpadian Age situated on the northern part of Csepel Island. The most well-researched are the village of Csepel, excavated in the Szabadkikötő, and the village of Szőlős, on the eastern side of the island along the Danube. In the case of Alháros and Felháros, as well as Bácsalaka, a few features and artefacts from the Árpadian Age provide evidence for their former presence. Two settlements cannot be linked to the names mentioned in charters: one at the end of Nagytétényi Road, on the site of a former pig-fattening farm, and the other on the northern tip of Csepel Island, discovered during excavations prior to the construction of a sewage treatment plant.

This article attempts to summarise what we know about these Árpadian-age settlements in the early 2020s. Due to the large number of excavations that have been carried out in recent years, the picture may change and our knowledge may increase at any time.

